

О.А. Пиріг

ДОКУМЕНТАЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 1920-Х РОКІВ

Відтворюючи з нових методологічних засад історію непу в Україні, сучасні дослідники не торкаються проблеми організації та функціонування банківської системи. Проте її вивчення дозволяє глибше з'ясувати ступінь допуску ринкових відносин у господарство УСРР, особливості дії їх механізму, усвідомити непослідовність і суперечливість економічної політики більшовиків.

Основою вивчення процесу створення більшовиками банківської мережі, її місця в економічній політиці 20-х рр. є величезний пласт документального матеріалу, який утворився в результаті діяльності вищих органів державної влади, зокрема Раднаркому УСРР, Української економічної ради, Української ради народного господарства, УРНГ, Держбанку та його філій, кооперативних та приватних банків, товариств взаємодопомоги тощо. Лише незначну його частину опубліковано. Як правило, це постанови Раднаркому УСРР із принципових питань організації роботи банків. Більшість документів та матеріалів з цієї проблеми, що зберігається у ЦДАВО України, до цього часу залишається незапитаною, не введеною до наукового обігу.

Серед архівних документів і матеріалів привертають увагу передусім неопубліковані постанови РНК України. Якщо її оприлюднені документи визначають основні напрями банківської політики більшовиків, то неопубліковані - стосуються конкретних питань побудови й роботи банківської системи. Так, рішення Раднаркому від 17 січня 1922 р. визначало відносини Наркомату робітничо-селянської інспекції та установ Держбанку, від 14 березня того ж року - демонструє несаможиттєвість республіканського уряду щодо валютних операцій на території України (ЦДАВО України, ф. 30, оп. 1, спр. 210, арк. 6, 19). Постанови від 12 січня 1923 р. та ряд інших розкривають процес регулювання державою кредитної сфери (там само, спр. 446, арк. 90).

З огляду на проблеми сучасного банку "Україна" цікавими є документи Раднаркому УСРР, що висвітлюють процес створення Українбанку, основною функцією якого було кредитування сільськогосподарського виробництва. Ознайомлення з ними свідчить, що вищий виконавчий орган республіки не лише затвердив пропозицію УЕР, а й визначив першочергові заходи щодо створення такого банку, шукав і знайшов необхідні кошти для того, щоб уряд України виступив співзасновником цієї установи, вирішував питання цільового кредитування комнезамів та колгоспів через Українбанк (там само, арк. 113 зв., 136 зв., 152).

Заслужовує на увагу й постанова РНК УСРР від 25 травня 1923 р. про взаємовідносини між Українбанком та Всекобанком (там само, арк. 178-179). Всекобанк - це кооперативний банк, частина паїв якого належала уряду Росії. Його філії діяли й в Україні, не тільки породжуючи паралелізм у роботі, а й створюючи певну конкуренцію Українбанку. Документ містить пропозиції, спрямовані на оптимізацію республіканської банківської структури. Отже, неопубліковані рішення РНК УСРР розкривають роль держави у створенні банківської мережі, засоби регулювання кредитних операцій та інші важливі питання складного процесу функціонування банківської системи.

Важливим джерелом з історії банківської справи України є декрети Наркомфіну, які стосуються окремих питань роботи банків, зокрема змін у їх структурі, справочинства, штатів тощо (там само, спр. 218, арк. 50, 56, 57). Частина з них надсилалася на місця у формі радіограм. Це означає, що питання, які порушувалися в директивах, вимагали термінового вирішення. Деякі матеріали Наркомфіну зберігаються у рукописному вигляді. Непоодинокими були випадки використання для їх написання банківських форм та бланків часів Російської імперії.

Допускаючи в економіку доби непу ринкові відносини, державна партія була змушена дозволити відновлення приватної банківської мережі. У фондах Наркомфіну зберігаються матеріали "Банку взаємного кредиту у Харкові", які відображають політику більшовиків щодо приватного сектора господарства в цілому й банківської справи, зокрема. Найвірогідніше, що ця справа сформувалася як результат діяльності цього банку, а не з волі архівіста-упорядника. Так, список засновників, яким відкривається справа (там само, спр. 776, арк. 2), дає підстави стверджувати, що більшість із них становили особи єврейської національності. За фахом та родом занять двоє з них мали досвід роботи у банківській сфері, четверо - були підприємцями у галузі промислового виробництва, троє були юристами, двоє - торговцями (там само, арк. 3-3 зв.). Таким чином, засновниками банку виступили люди з досвідом підприємницької діяльності у промисловості, торгівлі, банківській справі, які добре знали закони і мали гроші, на нашу думку, збережені під час "експропріації експропріаторів".

Обізнаність засновників у банківській справі засвідчує й високий рівень підготовки проекту статуту "Банку взаємного кредиту у Харкові" (там само, арк. 8). Зокрема, мета діяльності банку відображає не лише прагнення засновників фінансувати малий та середній бізнес у провідних галузях господарства, а й турботу про добробут своїх пайовиків.

Матеріали щодо затвердження проекту статуту цього банку, підготовлені апаратом банку, показують також, з одного боку, порядок їх проходження по радянських інстанціях, з іншого, бюрократичне зволікання з вирішенням цього питання. Заяву про затвердження проекту статуту датовано 7 вересня 1922 р. (там само, арк. 12). 16 вересня юридичний відділ Всеукраїнської контори Держбанку передав його із своїми зауваженнями правлінню контори. Остання надіслала проект статуту уповнаркомфіну, який 20 вересня відправив цей документ в Укрдержплан.

Листування правління "Банку взаємного кредиту у Харкові", зокрема з Наркомфіном (там само, арк. 42), дає підстави для висновку, що навіть досвідчені й компетентні у кредитно-банківській справі засновники й члени правління не завжди розуміли нюанси податкової політики в цей час, зокрема питання про податок із вступних внесків пайовиків. Лист на адресу Наркомфіну України від 1 липня 1924 р. за підписом голови тимчасової ради банку з проханням порушити перед ДПУ питання про зміну міри покарання одного з членів правління та матеріали про роботу створеної Наркомфіном комісії по перевірці роботи цього банку (там само, арк. 62, 64, 66, 67, 70, 71) наводять на думку, що органами державної влади було виявлено серйозні порушення у його фінансовій діяльності, настільки серйозні, що всіх членів правління було заарештовано.

Інші матеріали, представлені у цій справі, засвідчують нештатну ситуацію - пограбування банку, яке відбулося 24 вересня 1924 р. (там само, арк. 76). Вони дають уявлення про розмір матеріальних збитків; разом із тим дані про результати розслідування цього факту відсутні. Виходячи з попередньої інформації справи, можна припустити, що пограбування могло бути інсценованим. Отже, документи лише однієї банківської установи

розкривають проблеми, які виникали в процесі побудови і функціонування приватного сектора банківської системи в 20-х рр.

Матеріали цього фонду розкривають й інші проблеми банківського будівництва. Так, інформація про діяльність банківського відділу Укрзовнішторгу (там само, спр. 777, арк. 53) показує, що цей відділ розпочав роботу у серпні 1923 р. без спеціального дозволу Наркомфіну. Це було порушенням встановленого порядку реєстрації кредитних установ України. Разом із тим, аналіз матеріалів доводить, що тогочасна банківська система не могла задовольнити потреби у кредитах, зокрема Укрзовнішторгу, який був змушений організувати власний банківський відділ. З іншого боку, це свідчення підприємливості його керівників, які не лише заснували потрібну структуру, але й розробили та затвердили рішенням колегії положення, що регламентувало його роботу.

Надзвичайно цікавими для відтворення історії банківської справи є документи фонду УЕР. Так, у листі до Держплану, підготовленому апаратом УРНГ, порушуються кілька важливих господарських проблем України. Їх вирішення залежало від рівня організації банківської системи. Тому значна увага приділялася й проблемам побудови банківської мережі. Документ відбиває позицію УРНГ щодо ролі Держбанку: "Держбанк і раніше (до жовтня 1917 р. - О.П.) не претендував на роль монополіста банківської справи, задовольняючись почесною і складною роллю "банку банків", регулятора грошових капіталів" (там само, ф. 3040, оп. 1, спр. 218, арк. 65). Виходячи з цього, а також враховуючи історичний досвід та потреби економіки України, пропонувалося створити акціонерний банк для фінансування підприємництва у промисловості та торгівлі (там само, арк. 66). Лист містить й пропозиції щодо джерел утворення статутного фонду, побудови взаємовідносин нового банку й Держбанку, переліку операцій тощо (там само, арк. 67-69). Планувалося відкрити філії Промбанку в РСФРР та за кордоном, що засвідчує щире прагнення господарників налагодити ефективну роботу банківської системи.

Окрему групу неопублікованих джерел з історії банківської справи 20-х рр. становлять документи та матеріали ЦК КП(б)У, які зберігаються в ЦДАГО України. Це резолюції політбюро щодо роботи Всеукраїнської контори Держбанку, інформації про діяльність кредитних установ України, валютні курси, плани кредитування трестів, підприємств торгівлі, колгоспів та радгоспів тощо. Усі ці матеріали, доповнюючи один одного, створюють повну картину банківської мережі, визначають провідні банки України. У Харкові, наприклад, у 1924 р. найбільшими були Харківська контора Держбанку, Промбанк, Українбанк, Укрсільбанк та Комунбанк (ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 52, арк. 52).

Матеріали засвідчують також постійний жорсткий контроль ЦК КП(б)У за операціями банків, передусім Всеукраїнської контори Держбанку (там само, арк. 82-84). Резолюція політбюро ЦК щодо роботи останньої вимагала "прискорити децентралізацію кредиту, розширити мережу органів кредитування, вжити заходів щодо здешевлення кредиту" (там само, арк. 150), тобто цей документ якнайвиразніше засвідчує пряме втручання правлячої партії у фінансову діяльність банку.

Навіть короткий огляд неопублікованих документів з історії банківської справи в Україні свідчить, що вони містять значний інформаційний потенціал щодо висвітлення цієї важливої наукової проблеми, дозволять більш повно відтворити одну зі стрижневих складових нової економічної політики більшовиків.